

‘ওঁ’

শ্ৰী পৰমাত্মনে নমঃ

অথ দশমোহধ্যায়ঃ

আগৰ অধ্যায়ত যোগেশ্বৰ শ্ৰী কৃষ্ণ গুপ্ত ৰাজবিদ্যা চিত্ৰণ কৰিলে, যি নিশ্চয়ই কল্যাণ কৰে, দশম আধ্যায়ত তেওঁ কৈছে যে, মহাবাহু অৰ্জুন। মোৰ পৰম বহস্যযুক্ত বচনক আকৌ শুনা, ইয়াত তাকে দ্বিতীয় বাৰ কবৰ কি প্ৰয়োজন আছিলে? বস্তুতঃ সাধকক শেষ পৰ্য্যন্ত বিপদ আছে। যেতিয়াই তেওঁ স্বৰূপত সোমাই গৈ থাকে, প্ৰকৃতিৰ আবৰণ সুক্ষ্ম হৈ গৈ থাকে, নতুন দৃশ্য আহি থাকে। তাৰ বিৱৰণ মহাপুৰুষে দি থাকে। সি নেজানে, যদি তেওঁ মাৰ্গদৰ্শন কৰিবলৈ বন্ধ কৰি দিয়ে তেতিয়া সাধক স্বৰূপৰ উপলব্ধিৰ পৰা বঞ্চিত হৈ যাব। যেতিয়ালৈকে তেওঁ স্বৰূপৰ পৰা দূৰত থাকে, তেতিয়া লৈকে এইটো প্ৰমাণ আছে যে প্ৰকৃতিৰ কিবা এটা আবৰণ থাকিবই, পিচল খোৱা, পৰিযোৱাৰ সম্ভাৱনা থাকেই। অৰ্জুন শৰণাগত শিষ্য। সি কলে - ‘শিষ্যস্তেহহং শাশ্বি মাং ত্বাং প্ৰপন্নম’ ভগৱান! মই আপোনাৰ শিষ্য, আপোনাৰ শৰণ লৈছো, মোক ৰক্ষা কৰক। সেয়ে তেওঁৰ হিতৰ কামনা কৰি যোগেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণই পুনৰ কলে -

শ্ৰীভগবানুবাচ

ভূয় এব মহাৱাহো শৃণু মে পৰমং বচঃ।

যত্তেহহং প্ৰীয়মাণায় ৰক্ষ্যামি হিতকাম্যয়া।।১।।

মহাবাহু অৰ্জুন! মোৰ পৰম প্ৰভাৱযুক্ত বচনক পুনৰ শুনা, যি মই তোমাক অতিশয় প্ৰেম ৰখাৰ বাবে হিতৰ ইচ্ছা কৰিয়ে কৈছোঁ -

ন মে বিদুঃ সুৰগণাঃ প্ৰভৱং ন মহৰ্ষয়ঃ।

অহমাদিৰ্হি দেৱানাং মহৰ্ষীণাং চ সৰ্বশঃ।।২।।

অৰ্জুন! মোৰ উৎপত্তিক দেৱতা সকলেও নেজানে আৰু মহৰ্ষীগণেও নাজানে।

শ্ৰীকৃষ্ণই কৈছিল যে ‘**জন্ম কৰ্ম চ মে দিব্যং**’-মোৰ সেই জন্ম আৰু কৰ্ম অলৌকিক, এই চৰ্ম চক্ষুৰে দেখা পোৱা নাযায়। সেই কাৰণে মোৰ সেই প্ৰকট হেৰাক দেৱ আৰু মহৰ্ষি, স্তৰ লৈকে পোৱা লোকেও নাজানে। মই সকলো প্ৰকাৰৰ দেৱতাসকল আৰু মহৰ্ষি সকলৰো আদি কাৰণ।

যো মামজমনাদিং চ বেত্তি লোকমহেশ্বৰম্।

অসম্ম্যুচঃ সমত্ৰেষু সৰ্বপাপৈঃ প্ৰমুচ্যতে।।৩।।

যি জনে মোক জন্ম-মৃত্যু ৰহিত, আদি-অন্ত ৰহিত সকলো লোকৰ মহান ঈশ্বৰক সাক্ষাৎ কাৰেৰে সৈতে বিদিত কৰি লৈছে, সেই পুৰুষ মৰণশীল মনুষ্যৰ ভিতৰত জ্ঞানৱান অৰ্থাৎ অজ, অনাদি আৰু সৰ্বলোক মহেশ্বৰক ভালদৰে জানিলোৱা হ’ল জ্ঞান আৰু এনে জানোতা সম্পূৰ্ণ পাপৰ পৰা মুক্ত হৈ যায়, পুনৰ জন্ম প্ৰাপ্ত নহয়। শ্ৰীকৃষ্ণই কৈছে যে এই উপলব্ধি মোৰে দেন হয়।

বুদ্ধিৰ্জ্ঞানমসম্মোহঃ ক্ষমা সত্যং দমঃ শমঃ।

সুখং দুঃখং ভবোহভাবো ভয়ং চাভয়মেৰ চ।।৪।।

অৰ্জুন! নিশ্চয়াত্মিকা বুদ্ধি, সাক্ষাৎকাৰৰ সৈতে জনা, লক্ষ্যত বিবেকপূৰ্ণ প্ৰবৃত্তি, ক্ষমা, শাস্ত্ৰত সত্য, ইন্দ্ৰিয় সকলৰ দমন, মনৰ শমন, অন্তঃকৰণৰ প্ৰসন্নতা, চিন্তন পথৰ কষ্ট, পৰমাত্মাৰ জাগৃতি, স্বৰূপৰ প্ৰাপ্তিকালত সৰ্বস্বৰ বিলয়, ইষ্টৰ প্ৰতি অনুশাসনাত্মক ভয় আৰু প্ৰকৃতিত নিৰ্ভয়তা তথা-

অহিংসা সমতা তুষ্টিস্তপো দানং যশোহযশঃ।

ভৱন্তি ভাবা ভূতানাং মত্ত এৰ পৃথগ্বিধাঃ।।৫।।

অহিংসা, অৰ্থাৎ নিজৰ আত্মক অধোগতিত নিনিবৰ বাবে আচৰণ, সমতা- য’ত বিষমতা নাই, সন্তোষ, তপ মনেৰে সৈতে ইন্দ্ৰিয় সমূহক লক্ষ্যৰ অনুরূপ তাপ দিয়া, দান-অৰ্থাৎ সৰ্বস্বৰ সমৰ্পণ, ভগৱৎপথত মান-অপমানৰ সহ্যকৰা, এইদৰে প্ৰাণীবোৰৰ উপৰোক্ত ভাৱ মোৰ পৰাই হয়। এই সকলোভাৱ দৈৱী চিন্তন- পদ্ধতিৰ লক্ষণ। এইবোৰৰ অভাৱেই আসুৰী সম্পদ।

মহৰ্ষয়ঃ সপ্তপূৰ্বে চত্বাৰো মনবস্তথা।

মত্তাৱা মানসা জাতা যেষাং লোক ইমাঃ প্ৰজাঃ।।৬।।

সপ্তর্ষি অর্থাৎ যোগৰ সাতটা ক্ৰমিক ভূমিকা(শুভেচ্ছা,সুবিচাৰ, তনুমানসা, অসংসক্তি পদার্থাভাৰনা আৰু তুৰ্যগা) তথা এইবোৰৰ অনুৰূপ অন্তঃকৰণ চতুষ্টয়(মন, বুদ্ধি,চিত্ত আৰু অহংকাৰ), তাৰ অনুৰূপ মন যি মোৰে ভাৱ থকা এই সকলো মোৰে সংকল্পেৰে (মোৰ প্ৰাপ্তীৰ সংকল্পেৰে তথা যি মোৰে প্ৰেৰণাৰ পৰা হয়। দুটা ইটো আনটোৰ পৰিপূৰক) উৎপন্ন হয়। এই সংসাৰত এইবোৰ সম্পূৰ্ণ দৈৱী সম্পদ এওঁলোকেৰে প্ৰজা হয়। কিয়নো সপ্ত ভূমিকাৰ সঞ্চাৰত 'দৈৱী সম্পদেই' হয়, অন্য নহয়।

এতাং বিভূতিং যোগং চ মম যো বেত্তি তত্ত্বতঃ।

সোহৰিকম্পেন যোগেন যুজ্যতে নাত্ৰ সংশয়ঃ।।৭।।

যি পুৰুষে যোগৰ আৰু মোৰ উপৰোক্ত বিভূতি বোৰক সাক্ষাৎকাৰেৰে সৈতে জানে, তেওঁ স্থিৰ ধ্যান যোগ দ্বাৰা মোতেই একীভাৱত স্থিত হয়। ইয়াত কোনো সংশয় নাই। যি প্ৰকাৰে বায়ু ৰহিত স্থানত ৰখা চাৰুৰ শিখা পোনে পোনে ওপৰলৈ যায়, কঁপনি নাথাকে, যোগীৰো বিজয়ী চিত্তৰ এয়েই পৰিভাষা। প্ৰস্তুত শ্লোকত 'অবিকম্পেন' শব্দটোৱে এই আশয়ৰ ফালে সংকেত কৰিছে।

অহং সৰ্বস্য প্ৰভৱো মত্তঃ সৰ্বং প্ৰবৰ্ততে।

ইতি মত্না ভজন্তে মাং বুধা ভাৱসমস্থিতাঃ।।৮।।

ময়েই সম্পূৰ্ণ জগতৰ উৎপত্তিৰ কাৰণ, মোৰ দ্বাৰাই সম্পূৰ্ণ জগত চলে- এইদৰে মানি শ্ৰদ্ধা আৰু ভক্তিৰে যুক্ত বিবেকী জনে মোৰ নিৰন্তৰ ভজনা কৰে। তাৰ অৰ্থ এইটো যে যোগী দ্বাৰা মোৰ অনুৰূপ যি প্ৰবৃত্তি হয়, তাত ময়ে ক্ৰিয়া কৰোঁ। সেইটো মোৰে প্ৰসাদ। (কেনেকৈ হ'ল, আগতে ঠায়ে ঠায়ে কৈ আহিছে) তেওঁলোকে নিৰন্তৰ ভজন কি দৰে কৰে? এই বিষয়ত কয়—

মচ্চিত্তা মদগতপ্ৰাণা বোধয়ন্তঃ পৰম্পৰম্।

কথয়ন্তশ্চ মাং নিত্যং তুষ্যন্তি চ ৰমন্তি চ।।৯।।

অন্য কাকো স্থান নিদি মোকেই নিৰন্তৰ চিত্ত লগাওঁতা, মোকেই প্ৰাণ

লগাওঁতা সদায়ে পৰস্পৰ মোৰ প্ৰক্ৰিয়াবোৰৰ বোধ কৰে। মোৰ গুণ- গান কৰি থাকি সন্তুষ্ট হয় তথা নিৰন্তৰ মোৰ লগতেই বৰণ কৰে।

তেমাং সততযুক্তানাং ভজতাং প্ৰীতিপূৰ্বকম্।

দদামি বুদ্ধিযোগং তং যেন মামুপয়ান্তি তে।।১০।।

নিৰন্তৰ মোৰ ধ্যানত লাগি থকা তথা প্ৰেমেরে ভজন কৰোঁতা সেই ভক্ত বিলাকক মই সেই বুদ্ধিযোগ অৰ্থাৎ যোগত প্ৰবেশ কৰিব পৰা বুদ্ধি দিওঁ যাৰদ্বাৰা তেওঁ মোক প্ৰাপ্ত কৰিব অৰ্থাৎ যোগৰ জাগৃতি ঈশ্বৰৰে দেন হয়। সেই অব্যক্ত পুৰুষ 'মহাপুৰুষে' যোগত প্ৰবেশ কৰাব পৰা বুদ্ধি কেনেকৈ দিয়ে?

তেমামেৰানুকম্পাৰ্থমহমজ্ঞানজং তমঃ।

নাশয়াম্যাত্মভাবস্তো জ্ঞানদীপেন ভাস্বতা।।১১।।

তেওঁলোকৰ ওপৰত পূৰ্ণ অনুগ্ৰহ কৰিবৰ বাবে মই তেওঁলোকৰ আত্মাৰ অভিন্ন ঠিয় হৈ, সাৰথী হৈ অজ্ঞানেৰে উৎপন্ন হোৱা অন্ধকাৰক জ্ঞান ৰূপী দীপকৰ দ্বাৰা প্ৰকাশিত কৰি নষ্ট কৰি দিওঁ। বস্তুতঃ কোনো স্থিতপ্ৰজ্ঞ যোগীৰ দ্বাৰা যেতিয়ালৈকে সেই পৰমাত্মা আপোনাৰ আত্মাৰ পৰা জাগৃত হৈ পলে পলে সঞ্চালন নকৰে, বক্ষণা-বেক্ষণ নকৰে, এই প্ৰকৃতিৰ দ্বন্দ্বৰ পৰা উলিয়াই স্বয়ং আগ বঢ়াই লৈ নাযায়, তেতিয়ালৈকে বাস্তৱত যথার্থ ভজন আৰম্ভই হোৱা নাই। এনেতে ভগৱানে সৰ্বত্ৰতে কথা পাতে; কিন্তু প্ৰাৰম্ভনীত তেওঁ স্বৰূপস্থ মহাপুৰুষৰ দ্বাৰাহে কথা পাতে। যদি তেনে ধৰণৰ মহাপুৰুষ আপোনাৰ প্ৰাপ্ত হোৱা নাই, তেতিয়া হলে তেওঁ আপোনাৰ লগত স্পষ্ট কথা নাপাতে।

ইষ্ট, সদৃগুৰু অথবা পৰমাত্মাৰ সাৰথী হোৱা একেই কথা। সাধকৰ আত্মাৰ পৰা জাগৃত হলে তেওঁৰ নিৰ্দেশ চাৰি প্ৰকাৰেৰে পোৱা যায়। প্ৰথমে স্থূল সুৰা- সম্বন্ধী অনুভৱ হয়। আপুনি চিন্তনত বহিছে। কেতিয়া আপোনাৰ মন লাগিব? কিমান সময়লৈকে লাগি থাকিব? কেতিয়া পলাব বিচাৰে আৰু

কেতিয়া পলাই গ'ল? ইয়াক প্ৰতি চেকেণ্ড-মিনিটত ইষ্টে অংগ স্পন্দনৰ দ্বাৰা সংকেত কৰি থাকে। অংগৰ স্পন্দন স্থূল সুৰা সম্বন্ধী অনুভৱ হয়, যি একে সময়তে তিনি চাৰি ঠাইত একে লগে হব পাৰে আৰু আপুনি বিকৃত হলে মিনিটে মিনিটে স্পন্দন হব ধৰিব। এই সংকেত তেতিয়াহে হয়, যেতিয়া ইষ্টৰ স্বৰূপক আপুনি অনন্য ভাৱে ধৰিছে অন্যথা সাধাৰণ জীৱ সমূহত সংস্কাৰৰ আঘাতত অংগ- স্পন্দন হয়, যাৰ ইষ্টৰ লগত কোনো সম্বন্ধ নাই। দ্বিতীয় অনুভৱ স্বপ্ন- সুৰা সম্বন্ধীয় হয়। সাধাৰণ মানুহে নিজৰ বাসনাৰে সম্বন্ধীত স্বপ্নতো দেখেই, কিন্তু যেতিয়া আপুনি ইষ্টক ধৰি লৈছে তেতিয়া এই সপোনো নিৰ্দেশলৈ পৰিবৰ্ত্তন হৈ যায়। যোগীয়ে সপোন নেদেখে, হব লগা ঘটনাবোৰ দেখে।

উপৰোক্ত দুটা অনুভৱেই প্ৰাথমিক অৱস্থাৰ হয়, কোনো তত্বস্থিত মহাপুৰুষৰ সান্নিধ্যৰ দ্বাৰা, তেওঁৰ প্ৰতি শ্ৰদ্ধা ৰাখিলে, তেওঁৰ ভঙা-টুটা সেৱাৰ দ্বাৰা জাগৃত হৈ যায়; কিন্তু এই দুটাতকৈও সুক্ষ্ম বাকী দুটা অনুভৱ ক্ৰিয়াত্মক হয়, যাক ক্ৰিয়াত্মক ভাৱে চলিলেহে চাব পাৰি।

তৃতীয় অনুভৱ সুযুপ্তি সুৰা- সম্বন্ধী হয়। সংসাৰত সকলো শুয়েই তো থাকে। মোহৰ নিচাত সকলো অচেতন হৈ পৰি আছে। ৰাতিয়ে দিনে যি কৰে সপোনেই হয়। ইয়াত সুযুপ্তিৰ শুদ্ধ অৰ্থ হ'ল, যেতিয়া পৰমাত্মাৰ চিন্তনৰ এনে ধাৰা লাগি যায় যে সুৰাত (ভাৱ) একে বাৰে স্থিৰ হৈ যায়, শৰীৰ জাগৃত হৈ থাকে, আৰু মন সুপ্ত হৈ যায়। এনে অৱস্থাতে সেই ইষ্টদেৱে পুণৰ নিজৰ সংকেত দিয়ে। যোগৰ অৱস্থাৰ অনুৰূপ এটা ৰূপক(দৃশ্য) আহে যি শুদ্ধ দিশ প্ৰদান কৰিছিল, ভূত-ভবিষ্যতক অৱগত কৰাইছিল। 'পূজ্য মহাৰাজ জীয়ে' কৈছিল যে ডাক্তৰে যেনে দৰে বেছ কৰা ঔষধ দি, উচিত উপচাৰ কৰাৰ পিছত আকৌ হুচলৈ আনে এনেদৰে ভগৱানে কৈ দিয়ে।

চতুৰ্থ আৰু শেষ অনুভৱ হল সমসুৰা-সম্বন্ধী। যত আপুনি ধ্যান লগাইছিল, সেই পৰমাত্মাৰ লগত সমত্ব প্ৰাপ্ত হৈ গল, তাৰ পিছত, উঠা-বহা, চলা-ফুৰা সৰ্বত্ৰতে তেওঁৰ অনুভূতি হব ধৰে। এই যোগী ত্ৰিকালজ্ঞ হয়। এই অনুভৱ তিনিও কালৰ পাৰত অব্যক্ত স্থিতি থকা মহাপুৰুষে আত্মাৰ

পৰা জাগৃত হৈ অঞ্জলিজনিত অন্ধকাৰক জ্ঞান-দীপেৰে পোহৰ কৰি দিয়ে।
এই সম্পৰ্কত অৰ্জুনে প্ৰশ্ন কৰিলে।

অৰ্জুন উবাচ

পৰং ব্ৰহ্ম পৰং ধাম পৰিত্ৰং পৰমং ভৱান্।

পুৰুষং শাস্ত্ৰতং দিব্যমাদিদেবমজং বিভূম্ ॥১২॥

আহুস্ত্ৰামৃষয়ঃ সৰ্বে দেৱৰ্ষিৰ্নাৰদস্তথা।

অসিতো দেবলোব্যাসঃ স্বয়ং চৈৱ ব্ৰবীষি মে ॥১৩॥

ভগৱান! আপুনি পৰম ব্ৰহ্ম, পৰমধাম, তথা পৰম পৰিত্ৰ; কিয়নো আপোনাক সকলো ঋষিগণে সনাতন, দিব্য পুৰুষ, দেৱতাৰো অদি দেৱ, অজন্মা আৰু সৰ্বব্যাপি বুলি কয়। পৰমপুৰুষ, পৰমধাম পৰ্য্যায়ৰেই শব্দ দিব্য পুৰুষ, অজন্মা আদি। দেৱৰ্ষি নাৰদ, অসিত, দেৱল, ব্যাস তথা স্বয়ং আপুনিও মোক সেইটোকে কৈছে। অৰ্থাৎ প্ৰথমে আগৰ মহৰ্ষি সকলে কৈছিল, এতিয়া বৰ্ত্তমানত্যাৰ সংগত উপলব্ধ আছে; নাৰদ, দেৱল, অসিত আৰু ব্যাসৰ নাম লৈছে, যিবোৰ অৰ্জুনৰ সমকালীন আছিল, (সৎপুৰুষ সকলৰ সংগত অৰ্জুনক প্ৰাপ্ত হৈছিল) আপুনিও তাকে কৈ আছে।

সৰ্বমেতদৃতং মন্যে যন্মাং ৱদসি কেশৱ।

ন হি তে ভগৱনব্যক্তিং ৱিদুৰ্দ্দেবা ন দানবাঃ ॥১৪॥

হে কেশৱ! যি কোনো আপুনি মোৰ বাবে কৈ আছে, সেই সকলো সত্য বুলি মই মানি লৈছো। আপোনাৰ ব্যক্তিত্বক দেৱতা আৰু দানৱ কোনেও নাজানে।

স্বয়মেৱাত্মনাত্মানং বেথং ত্বং পুৰুষোত্তম।

ভূতভাৱন ভূতেশ দেৱদেৱ জগৎপতে ॥১৫॥

হে ভূত সকলক উৎপন্ন কৰোতা! হে ভূতসমূহৰ ঈশ্বৰ! হে দেৱ-দেৱ! হে জগতৰ স্বামী! হে পুৰুষোত্তম! স্বয়ং আপুনিহে আপোনাক জানে অথবা যাৰ আত্মাত জাগৃত হৈ আপুনি নিজেই দিয়ে, তেৱে জানে। সেইটোও আপোনাৰ দ্বাৰাই আপোনাক জনা হ'ল। সেই কাৰণে –

ৰক্তমূৰ্ছাস্যশেষেণ দিব্যা হ্যাভ্ৰবিভূতয়ঃ।
যাভিৰ্ভূতিভিলোকানিমাংস্ত্বং ব্যাপ্য তিষ্ঠসি।।১৬।।

আপুনিয়েই আপোনাৰ সেই বিভূতি সমূহক সম্পূৰ্ণ ৰূপেৰে অলপো বাকী নৰখাকৈ কবলৈ সক্ষম, যি বিভূতি সমূহৰ দ্বাৰা আপুনি এই সকলো লোকক ব্যাপ্ত কৰি স্থিত হৈ আছে।

কথং ৰিদ্যামহং যোগিংস্ত্বাং সদা পৰিচিন্তয়ন্।
কেষু কেষু চ ভাবেষু চিন্ত্যোহসি ভগবন্ময়া।।১৭।।

হে যোগীন! (শ্ৰীকৃষ্ণ এজন যোগী আছিল) মই কি দৰে নিৰন্তৰ চিন্তন কৰি আপোনাক জানি লওঁ, আৰু হে ভগৱান! মই কি ভাৱৰ দ্বাৰা আপোনাক স্মৰণ কৰোঁ?

বিস্তৰেণাত্বনো যোগং ৰিভূতিং চ জনাৰ্দন।
ভূয়ঃ কথয় তৃপ্তিৰ্হি শৃণ্বতো নাস্তি মেহমৃতম্।।১৮।।

হে জনাৰ্দন! নিজৰ যোগ শক্তিক আৰু যোগৰ বিভূতিক আকৌ বিস্তাৰ ভাৱে কওক। সংক্ষেপত তো এই আধ্যায়ৰ আৰম্ভনীত কৈছিলে পুনৰ কওক; কিয়নো অমৃত তত্বক দিব পৰা এই বচন শুনি থকিলে মোৰ তৃপ্তিয়ে নহয়।

ৰাম চৰিত জে সুনত অঘাহী। ৰস ৰিশেষ জানা তিন্হ নাই।।
(ৰামচৰিত মানস, ৭/৫২/১)

যেতিয়ালৈকে প্ৰবেশ নহয় তেতিয়ালৈকে সেই অমৃত তত্বক জানিবৰ পিয়াস লাগি থাকে। প্ৰবেশৰ পূৰ্বে কোনোবাই ৰাস্তাতেই এইটোভাবিবিহি গল আৰু কলে- বহুত জানিলো, তেতিয়া সি একো জনা নাই। প্ৰমাণ হৈছে যে তাৰ মাৰ্গ অৱৰুদ্ধ হ'ব বিচাৰিছে। সেই কাৰণে সাধকক শেষ পৰ্যন্ত ইষ্টৰ নিৰ্দেশক ধৰি চলিব লাগে আৰু তাক আচৰণত পেলাব লাগে। অৰ্জুনৰ উক্ত প্ৰশ্ন বোৰৰ ওপৰত যোগেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণই কয়—

শ্ৰীভগবানুবাচ

হন্ত তে কথয়িষ্যামি দিব্যা হ্যাভুৰিভূতয়ঃ।

প্ৰাধান্যতঃ কুৰু শ্ৰেষ্ঠ নাস্ত্যন্তো ৰিস্তৰস্য মে।।১৯।।

কুৰুশ্ৰেষ্ঠ অৰ্জুন! এতিয়া মই নিজৰ দিব্য বিভূতি সমূহৰ, প্ৰমুখ
বিভূতিবোৰক তোমাক কম। কিয়নো মোৰ বিভূতিৰ বিস্তাৰৰ অন্ত নাই।

অহমাত্মা গুড়াকেশ সৰ্বভূতাশয়স্থিতঃ।

অহমাদিশ্চ মধ্যং চ ভূতানামন্ত এব চ।।২০।।

অৰ্জুন! মই সকলো ভূত প্ৰাণীৰ হৃদয়ত থকা সকলোৰে আত্মা হওঁ
তথা সম্পূৰ্ণ ভূতৰ আদি, মধ্য আৰু জীৱনও ময়েই।

আদিত্যানামহং বিষ্ণুজ্যোতিষাং ৰবিৰংগুমান্।

মৰীচিৰ্মৰুতামস্মি নক্ষত্ৰাণামহং শশী।।২১।।

মই অদিতিৰ বাৰ পুত্ৰৰ ভিতৰত বিষ্ণু আৰু জ্যোতি বিলাকৰ ভিতৰত
প্ৰবেশমান সূৰ্য্যহওঁ। বায়ু বিলাকৰ ভিতৰত মই মৰিচি নামৰ বায়ু আৰু নক্ষত্ৰৰ
ভিতৰত চন্দ্ৰ হওঁ।

বেদানাং সামবেদোহস্মি দেবানামস্মি ৱাসৱঃ।

ইন্দ্ৰিয়াণাং মনশ্চাস্মি ভূতানামস্মি চেতনা।।২২।।

বেদৰ ভিতৰত মই সামবেদ অৰ্থাৎ পূৰ্ণ সমত্ব দিব পৰা গায়ন হওঁ।
দেৱতাৰ ভিতৰত মই ইন্দ্ৰ, আৰু ইন্দ্ৰিয়ৰ ভিতৰত মন হওঁ; কিয়নো মনৰ
নিগ্ৰহৰ দ্বাৰাই মোক জনা যায় তথা প্ৰাণী বিলাকৰ ভিতৰত মই তেওঁলোকৰ
চেতনা হওঁ।

ৰুদ্ৰাণাং শঙ্কৰশ্চাস্মি ৱিত্তেশো যক্ষৰক্ষসাম্।

ৱসুনাং পাৰকশ্চাস্মি মেৰুঃ শিখৰিণামহম্।।২৩।।

একাদশ ৰুদ্ৰৰ ভিতৰত মই শঙ্কৰ হওঁ। শংক্ অৰ স শংকৰ অৰ্থাৎ
শংকাৰ পৰা নাইকিয়া অৱস্থা ময়েই। যক্ষ আৰু ৰাক্ষসৰ ভিতৰত মই ধনৰ
স্বামী কুব্ৰেৰ হওঁ। আঠ ৱসুবিলাকৰ ভিতৰত মই অগ্নি আৰু শিখৰ বিলাকৰ
ভিতৰত মই সুমেৰু অৰ্থাৎ শুভৰ মিলন ময়েই। সেইয়ে সৰ্ব উচ্চ শিখৰ,

কোনো পাহাৰ নহয়। মূলতঃ এই সকলো বিলাক যোগ-সাধনাৰ প্ৰতীক, যৌগীক শব্দ।

পুৰোধসাং চ মুখ্যং মাং বুদ্ধি পাৰ্থ বৃহস্পতিম্।

সেনানীনামহং স্কন্দঃ সবসামস্মি সাগৰঃ।।২৪।।

পুনৰ বক্ষা কৰোতা পুৰুহিতৰ ভিতৰত বৃহস্পতি বুলি তুমি মোকে জানা, য'ত দৈবী সম্পদৰ সঞ্চাৰ হয় আৰু হে পাথ! সেনাপতি বিলাকৰ ভিতৰত মোক স্বামী কাৰ্তীক বুলি জানা। কৰ্মৰ ত্যাগ হ'ল কাৰ্তীক, যাৰ দ্বাৰা চৰাচৰৰ সংহাৰ, প্ৰলয়, আৰু ইষ্টৰ প্ৰাপ্তি হয়। জলাশয়ৰ ভিতৰত মই সমুদ্ৰ হওঁ।

মহৰ্ষীগাং ভৃগুৰহং গিৰামশ্চোকমক্ষৰম্।

যজ্ঞানাং জপযজ্ঞোহস্মি স্থাৰৰাণাং হিমালয়ঃ।।২৫।।

মহৰ্ষিৰ ভিতৰত মই ভৃগু আৰু বাণীৰ ভিতৰত মই এক অক্ষৰ 'ওঁ' কাৰ হওঁ, যি সেই ব্ৰহ্মৰ পৰিচায়ক। সকলো প্ৰকাৰৰ যজ্ঞৰ ভিতৰত মই জপ-যজ্ঞ হওঁ। যজ্ঞ পৰমত প্ৰবেশ কৰাব পৰা আৰাধনাৰে বিধি বিশেষৰ চিত্ৰণ হয়। তাৰ সাৰাংশ হ'ল- স্বৰূপৰ স্মৰণ আৰু নামৰ জপ। দুটা বাণীৰূপৰ পাৰ হৈ গলে নাম যেতিয়া যজ্ঞৰ শ্ৰেণীত পৰে তেতিয়া বাণীৰে জপ নহয়, চিন্তনেৰেও নহয়, কঠেৰেও নহয়, বৰঞ্চ সি শ্বাসত জাগৃত হৈ যায়। মাত্ৰ ধ্যানক শ্বাসত লগাই মনেৰে অবিৰল চলি থাকিব। যজ্ঞৰ শ্ৰেণীৰ নামৰউঠা-নমা শ্বাসৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। এইটো ত্ৰিণাত্মক। স্থিৰ থাঁকোতাৰ ভিতৰত হিমালয় হওঁ। শীতল, সম আৰু অচল একমাত্ৰ পৰমাত্মাৰ যেতিয়া প্ৰলয় হৈছিল, তেতিয়া মনু সেই শিখৰতে বান্ধ খাইছিলে। অচল, সম আৰুশান্ত ব্ৰহ্মৰ প্ৰলয় নহয়। সেই ব্ৰহ্মক ধৰা মানে মোকে ধৰা।

অশ্বত্থঃ সৰ্ববৃক্ষাণাং দেবৰ্ষীগাং চ নাৰদঃ।

গন্ধৰ্বাণাং চিত্ৰৰথঃ সিদ্ধানাং কপিলো মুনিঃ।।২৬।।

সকলো বৃক্ষৰ ভিতৰত মইঅশ্বত্থ। **অশ্বত্থঃ** - কালিলৈকে থকাৰ যাৰ কোনো গেৰান্টি দিব নোৱাৰি, এনে ওপৰত পৰমাত্মা যাৰ মূল, তলত প্ৰকৃতি যাৰ ডাল, এনে সংসাৰ এটা বৃক্ষ, যাক আঁহতৰ সংজ্ঞা দিয়া হয়- সাধাৰণ

আঁহতৰ বৃক্ষ নহয় যে পূজা কৰিবলৈ ধৰিলে। ইয়াৰ বাবে কয় যে-সেয়াই
ময়েই আৰু দেৱৰ্ষিৰ ভিতৰত ময়েই নাৰদ। **নাদ ৰংধঃ স- নাৰদ।**

দৈৱী সম্পদ ইমান সুক্ষ্ম হৈ যায় যে স্বৰত উঠা ধ্বনী (নাদ) ধৰিব
পৰা যায়। তেনে জাগৃত ময়েই। গন্ধৰ্বৰ ভিতৰত মই চিত্ৰৰথ অৰ্থাৎ গায়ন
(চিন্তন) কৰোতে প্ৰকৃতিত যেতিয়া স্বৰূপ চিত্ৰিত হৈ যায়, সেই অৱস্থা বিশেষ
ময়েই। কায়া হ'ল কপিল। তাত যেতিয়া স্বভাৱ আহি যায়, সেই ঈশ্বৰীয়
সঞ্চাৰৰ অৱস্থা ময়েই।

উচ্চৈঃশ্ৰৱসমস্থানাং ৱিক্ৰি মামমৃতোদ্ভৱম্।

ঐৰাৱতং গজেদ্ৰাণাং নৰাণাং চ নৰাধিপম্।।২৭।।

ঘোঁৰাৰ ভিতৰত মই অমৃতৰ পৰা উৎপন্ন হোৱা উচ্চৈঃশ্ৰৱা নামৰ
ঘোঁৰা হওঁ। পৃতিবীত সকলো বস্তুৱেই নাশৱান। আত্মাই অজৰ-অমৰ, অমৃত
স্বৰূপ। এই অমৃত স্বৰূপেৰে যাৰ সঞ্চাৰ হৈছে, সেই ঘোঁৰাই মই। ঘোঁৰা
জাতিৰ প্ৰতীক। আত্মাতত্ত্ব গ্ৰহন কৰিবলৈ মনে যেতিয়া সেই ফালে গতি
কৰে- সেয়াই ঘোঁৰা। এনে গতি ময়েই। হাতী বিলাকৰ ভিতৰত ঐৰাৱত
নামৰ হাতী মই। মানুহৰ ভিতৰত ৰজা মোকে জানা। বস্তুতঃ মহাপুৰুষেই
ৰজা, যাৰ কোনো অভাৱ নাই।

আয়ুধানামহং ৰজ্ঞং ধেনুনামস্মি কামধুক্।

প্ৰজনশ্চাস্মি কন্দৰ্পঃ সৰ্পাণামস্মি বাসুকিঃ।।২৮।।

শস্ত্ৰৰ ভিতৰত মই ৰজা। গাইগৰুৰ ভিতৰত মই কামধেনু। কামধেনু
কোনো এনেকুৱা গাই নহয় যি গাখীৰৰ ঠাইত মন ইপ্সিত বস্তু দিয়ে। ঋষি
বিলাকৰ ভিতৰত বশিষ্ঠৰ লগত কামধেনু আছিল। মূলতঃ ইন্দ্ৰিয় সমূহক
কোৱা হয়। ইন্দ্ৰিয়ক সংযম ত ৰখা হ'ল ইষ্টক বশত ৰাখোঁতা। যাৰ ইন্দ্ৰিয়
সমূহ ঈশ্বৰৰ অনুৰূপ স্থিৰ হৈ গৈছে, তেওঁৰ কাৰণে তেওঁৰ ইন্দ্ৰিয়বোৰ
“কামধেনু” হৈ যায়। তাৰ বাবেতো।

“ জো ইচ্ছা কৰিহউ মনমাহী, হৰি প্ৰসাদ কছু দুৰ্লভ নাহী।।”

(ৰামচৰিত মানস ৭/১১৩/৪)

তেওঁৰ কাৰণে একোৱে দুৰ্লভ নহয়। প্ৰজনন কৰোঁতাৰ ভিতৰত নবীন স্ত্ৰী বিলাকক প্ৰকট ময়ে কৰাওঁ। ‘প্ৰজনন’ লৰাৰ জন্ম দিয়া হয়। চৰাচৰ জগতত ৰাতিয়ে দিনে জন্ম হৈয়ে আছে, এন্দুৰ- নিগনি, পৰুৱা- পোক ৰাতিয়ে দিনে জন্ম হয়, এনে নহয়, বৰঞ্চএটা স্থিতিৰ পৰা আন এটা স্থিতি, এইদৰে বৃত্তিবোৰৰ পৰিবৰ্তন হৈ থাকে, সেই পৰিৱৰ্তিত স্বৰূপ ময়েই। সৰ্প বিলাকৰ ভিতৰত মই বাসুকি।

অনন্তশ্চাম্পি নাগানাং ৰুণোযাদসামহম্
পিতৃণামৰ্যমা চাম্পি যমঃ সংযমতামহম্ ॥২৯॥

নাগ বিলাকৰ ভিতৰত মই অনন্ত অৰ্থাৎ শেষনাগ। তেনেকৈ এইটো কোনো সৰ্প নহয়। গীতাৰ সমকালীন গ্ৰন্থ শ্ৰীমদ্ভাগৱতত ইয়াৰ ৰূপৰ আলোচনা কৰি কৈছে যে এই পৃথিবীৰ ত্ৰিশ হাজাৰ যোজনৰ দূৰত পৰমাত্মাৰ বৈষ্ণৱী শক্তি আছে, যাৰ মূৰত এই পৃথিবী সৰিয়হৰ গুটিৰ দৰে ভাৰ নোলোৱাকৈ ৰৈ আছে; সেই যুগত যোজনৰ হিচাব যদিও আছিল, তথাপিও ই যথেষ্ট দূৰত আছিল। বস্তুতঃ ই আকৰ্ষণ শক্তিৰ চিত্ৰণ। বৈজ্ঞানিক সকলেও যাক ঈশ্বৰ বুলি মানিছে। গ্ৰহ- উপগ্ৰহ সকলো সেই শক্তিৰ আধাৰত চলি আছে। সেই গুণ্যত গ্ৰহ বিলাকৰ কোনো ভাৰ নাই। সেই শক্তি সৰ্পৰ কুণ্ডলীৰ দৰে সকলো গ্ৰহক ধৰি আছে। এয়াই অনন্ত যত পৃথিবীক ধৰি আছে। শ্ৰীকৃষ্ণই কয়— এনে ঈশ্বৰীয় শক্তি ময়েই। জলাচৰৰ ভিতৰৰ অধিপতি ‘ৰুণ’ আৰু পিতৃৰ ভিতৰত ‘অৰ্যমা’ ময়েই হওঁ। অহিংসা, সত্য, আশ্ৰয়, ব্ৰহ্মচৰ্য আৰু অপৰিগ্ৰহ এই পাঁচক যম বুলি কোৱা হয়। ইহঁতক পালন কৰোঁতা বিকাৰ সমূহক কাটি দিয়াতো ‘অৰঃ’ হয়। বিকাৰক শমন কৰিলে পিতৃ অৰ্থাৎ ভূত-সংস্কাৰ তৃপ্ত হয়, নিবৃত্তি প্ৰদান কৰে। শাসন কৰোঁতাৰ ভিতৰত যমৰাজ ময়েই অৰ্থাৎ উপৰোক্ত যমঃৰ নিয়ামক ময়েই।

প্ৰহ্লাদশ্চাম্পি দৈত্যানাং কালঃ কলয়তামহম্।
মৃগাণাং চ মৃগেন্দ্রোহহং বৈনজ্জৈশ্চ পক্ষিণাম্ ॥ ৩০ ॥

দৈত্যৰ ভিতৰত ময়েই প্ৰহ্লাদ (পৰৰ বাবে আহলাদ) প্ৰেমেই প্ৰহ্লাদ। আসুৰী সম্পদ থকা সময়তে ঈশ্বৰৰ বাবে আকৰ্ষণ- ৰিকলতা আৰম্ভ হয়,

যাৰ ফলত পৰম প্ৰভুৰ দিক দৰ্শণ হয়। এনে প্ৰেমোন্মত্ত ময়েই। গণনা কৰাৰ ভিতৰত ময়েই সময়। এক, দুই, তিনি, চাৰি এনে গণনা বা ক্ষণ, ঘণ্টা, দিন, মাহ, পক্ষ ইত্যাদি নহয়, বৰঞ্চ ঈশ্বৰৰ চিন্তনত লাগি থকা সময় ময়েই। ইয়ালৈকে- জাগত মে সুমিৰন কৰে, সোৱত মে লৰ লায়। যে অনবৰত চিন্তনত সময় ময়েই। পশুৰ ভিতৰত মৃগৰাজ (যোগীও মৃগ অৰ্থাৎ যোগৰূপী বনত গমন কৰা জন) তথা পক্ষীৰ ভিতৰত গৰুড় ময়েই। জ্ঞানেই গৰুড়। যেতিয়া ঈশ্বৰীয় অনুভূতি আহিব ধৰে, তেতিয়া এই মন নিজৰ আৰাধ্যৰ বাহন হৈ যায় আৰু যেতিয়া এই মন সংশয় যুক্ত হয় তেতিয়া সৰ্প হয়, খুটি থাকে, যোনী বিলাকত পেলাই দিয়ে। গৰুড় বিষ্ণুৰ বাহন। যি সত্তা বিশ্বত অনুৰূপে সঞ্চাৰিত আছে, জ্ঞান- সংযুক্ত মন তাক নিজৰ ভিতৰত ধাৰণ কৰে, তাৰ বাহক হৈ যায়। শ্ৰীকৃষ্ণই কৈছে- ইষ্টক ধাৰণ কৰোতা মন ময়েই।

পৰনঃ পৰতামস্মি বামঃ শস্ত্ৰভূতামহম্।

ৰাঘাণাং মকৰশচাস্মি শ্ৰোতসামস্মি জাহ্নৱী ॥ ৩১ ॥

পবিত্ৰ কৰোতাৰ ভিতৰত মই বায়ু হওঁ, শস্ত্ৰধাৰিৰ ভিতৰত মই বাম হওঁ। যোগী কাৰ লগত ৰমণকৰে? অনুভৱত। ঈশ্বৰ ইষ্ট ৰূপত যি নিৰ্দেশ দিয়ে, যোগী তাতে ৰমণ কৰে। সেই জাগৃতিৰ নামেই বাম আৰু সেই জাগৃতি ময়েই। মাছৰ ভিতৰত মগৰ (ঘৰিয়াল) তথা নদীৰ ভিতৰত মই গংগা হওঁ।

সৰ্গাণামাদিৰন্তুশ্চ মধ্যং চৈবাহমৰ্জুন।

অধ্যাত্মবিদ্যা বিদ্যানাং ৰাদঃ প্ৰৱদতামহম্ ॥ ৩২ ॥

হে অৰ্জুন! সৃষ্টিৰ আদি, অন্ত অৰু মধ্য ময়েই হওঁ। বিদ্যাৰ ভিতৰত অধ্যাত্ম বিদ্যা ময়েই। যি আত্মাৰ আধিপত্য দিয়ে, সেই বিদ্যা ময়েই হওঁ। সংসাৰত অধিকাংশ প্ৰাণী মায়াৰ আধিপত্যত থাকে; ৰাগ-দ্বেষ, কাল, কৰ্ম, স্বভাৱ আৰু গুণেৰে প্ৰেৰিত হয়। তেওঁলোকৰ আধিপত্যৰ পৰা ওলিয়াই আত্মাৰ আধিপত্যত লৈ যোৱা বিদ্যা ময়েই, যাক অধ্যাত্ম বিদ্যা বোলা হয়। পৰস্পৰে হব পৰা তৰ্কত ব্ৰহ্ম- আলোচনাত যি নিৰ্ণায়ক হয়, সেই বাৰ্তা ময়েই হওঁ। বাকী নিৰ্ণয় তো অনিৰ্ণিত হয়।

অক্ষৰাণামকাৰোহস্মি দ্বন্দ্বঃ সামাসিকস্য চ ।

অহমেরাক্ষয়ঃ কালো ধাতাহং বিশ্বতোমুখঃ ।।৩৩।।

মই আখৰৰ ভিতৰত ‘অ’ কাৰ- ওম্কাৰ তথা সমাসৰ ভিতৰত দ্বন্দ্ব সমাস হওঁ। অক্ষয়কাল ময়েই হওঁ। কাল সদায়েই পৰিবৰ্ত্তণশীল হয়, কিন্তু সেই সময় যি অক্ষয়, অজৰ-অমৰ পৰমাত্মাত প্ৰবেশ কৰায়, সেই অৱস্থা ময়েই হওঁ। বিৰাট স্বৰূপ অৰ্থাৎ সৰ্বত্ৰ ব্যাপ্ত, সকলোৰে ধাৰণ-পোষন কৰোতাও ময়েই হওঁ।

মৃত্যুঃ সৰ্বহৰশ্চাহমুদ্ভবশ্চ ভৱিষ্যতাম্ ।

কীৰ্ত্তিঃ শ্ৰীৰাক্চ নাবীণাং স্মৃতিৰ্মেধা ধৃতিঃ ক্ষমা ।।৩৪।।

মই সকলোকে নাশ কৰোতা মৃত্যু আৰু আগলৈ হব লগীয়া উৎপত্তিৰো কাৰণ হওঁ। স্ত্ৰী সকলৰ ভিতৰত মই যশ, শক্তি, বাকপটুতা, স্মৃতি, মেধা অৰ্থাৎ বুদ্ধি, ধৈৰ্য্য আৰু ক্ষমা ময়েই হওঁ।

যোগেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণৰ অনুসৰি ‘দ্বাবিমৌ পুৰুষৌ লোকে ক্ষৰশ্চাক্ষৰ এব চ’ (আধ্যায় ১৫ শ্লোক ১৬) পুৰুষদুই প্ৰকাৰৰ হয় ক্ষৰ আৰু অক্ষৰ। সম্পূৰ্ণ ভূত আদিক উৎপত্তি আৰু বিনাশ কৰোতা এই শৰীৰ ক্ষৰ পুৰুষ হয়। তেওঁলোক নৰ, মতা, পুৰুষ অথবা স্ত্ৰী যিয়েই নহওক, শ্ৰীকৃষ্ণৰ মতে এওঁলোক পুৰুষ। দ্বিতীয়ত অক্ষৰ পুৰুষ যি স্থিৰ চিত্ত থকা স্থিৰ কালত দেখিবলৈ পোৱা যাব। এই কাৰণে যে এই যোগৰ পথত স্ত্ৰী পুৰুষ সকলো সমান স্থিতিৰ মহাপুৰুষ হৈছে। কিন্তু ইয়াত স্মৃতি শক্তি, বুদ্ধি ইত্যাদি স্ত্ৰী সকলৰহে গুণ বুলি কোৱা হৈছে। কি এই সদৃশ গুণৰ আৱশ্যকতা পুৰুষৰ বাবে নাইনে? কোন এনে পুৰুষ আছে যি শ্ৰীমান, কীৰ্ত্তিৱান, বক্তা স্মৰণশক্তি সম্পন্ন, মেধাৰি ধৈৰ্য্যৱান আৰু ক্ষমাৱান হব নিবিচাৰে? বৌদ্ধিক স্তৰত কমজোৰ হৈ থকা লৰাক এই গুণৰ বিকাশৰ কাৰণে মাক দেউতাকে পঢ়া গুনাৰ ওপৰঞ্চি ব্যৱস্থা কৰে। ইয়াত কোৱা হৈছে যে এই লক্ষণ সমূহ মাত্ৰ স্ত্ৰীতহে পোৱা যায়। সেয়ে আপুনি বিচাৰ কৰি চাওকচোন স্ত্ৰীনো কোন? বস্তুতঃ আপোনাৰ হৃদয়ৰ প্ৰবৃত্তিয়ে হ’ল ‘নাবী’। তেওঁৰ এই গুণৰ সঞ্চাৰ হোৱা উচিত। এই গুণ সমূহৰ ধাৰণ কৰাটো স্ত্ৰীলিংগ পুলিঙ্গ সকলোৰে বাবে উপযোগী। যি মোৰ পৰাই হয়।

বৃহৎসাম তথা সাম্নাং গায়ত্ৰী ছন্দসামহম্ ।

মাসানাং মাৰ্গশীৰ্ষোহহমৃতুনাং কুসুমাকৰঃ ॥ ৩৫ ॥

গান কৰাৰ যোগ্য শ্ৰুতিবোৰৰ ভিতৰত মই বৃহৎসাম অৰ্থাৎ বৃহতেৰে সংযুক্ত, সমত্ব দিব পৰা গান হওঁ অৰ্থাৎ এনে জাগৃতি ময়েই হওঁ। ছন্দৰ ভিতৰত গায়ত্ৰী ছন্দ মইয়ে। গায়ত্ৰী কোনো মন্ত্ৰ নহয়, যাক পঢ়িলে মুক্তি পোৱা যায়, বৰঞ্চ এটা সমৰ্পণাত্মক ছন্দ হয়। তিনি বাৰ বিচলিত হোৱাৰ পিছত ঋষি বিশ্বামিত্ৰই নিজক ইষ্টৰ প্ৰতি সমৰ্পিত কৰি কৈছিল “ওঁ ভূৰ্ভুবস্বঃ তৎসবিতুৰ্বৰেণ্যং ভৰ্গো দেবস্য ধীমহি ধियो যোনঃ প্ৰচোদয়াৎ” স্বঃ অৰ্থাৎ ভূঃ,ভুবঃ অৰু স্বঃ তিনিও লোকত তত্বস্থিত ভাৱে ব্যাপ্ত হে দেৱঃ আপুনিয়েই বৰেণ্য। আমাক এনে বুদ্ধি দিয়ক, এনে প্ৰেৰণা প্ৰদান কৰক আমি লক্ষ্যক প্ৰাপ্ত কৰিব পাৰোঁ। এইটো মাত্ৰ এটা প্ৰাৰ্থনা। সাধকে নিজৰ বুদ্ধিৰে যথার্থ নিৰ্ণয় লব নোৱাৰে যে মই কেতিয়া শুদ্ধ কৰি আছোঁ আৰু কেতিয়া ভুল কৰি আছোঁ ? তেওঁৰ এই সমৰ্পিত প্ৰাৰ্থনা ময়েই হওঁ। যত নিশ্চিত কল্যাণ আছে ; কিয়নো তেওঁ মোৰ আশ্ৰয় লৈ আছে। মাহৰ ভিতৰত আঘোন মাহ বা মাৰ্গশীৰ্ষ শীৰ্ষ মাহ ময়েই আৰু য'ত সদায়েই আনন্দ স্ফুৰ্তি আছে, এনে ঋতু হৃদয়ৰ এনে অৱস্থা ময়েই হওঁ।

দ্যুতং ছলয়তামস্মি তেজস্তেজস্বিনামহম্ ।

জয়োহস্মি ব্যৱসায়োহস্মি সত্ত্বং সত্ত্বৱতামহম্ ॥ ৩৬ ॥

তেজস্বী পুৰুষৰ তেজ ময়েই। জুৱাত ছল কৰোতা ময়েই। তেতিয়া তো ভালেই। জুৱা খুব খেলিব লাগিব আৰু ছলে- বলে জিকিব লাগিব, সেয়েই ভগৱান। নহয়, এনে একো নহয়। এই প্ৰকৃতিয়ে এটা জুৱা। এয়ে ঠগায়। এই প্ৰকৃতিৰ দ্বন্দ্বৰ পৰা ওলাবৰ বাবে কাৰোবাক দেখুৱাই নহয় লুকাই লুকাই গুপ্ত ৰূপেৰে ভজন কৰাই হ'ল ছল। ছলতো নহয় বাৰু কিন্তু নিজৰ ৰক্ষাৰ বাবে আৱশ্যক। জড় ভৱতৰ নিচিনা উন্মত্ত, কনা- কলাৰ দৰে আৰু বোবাৰ দৰে হৃদয়েৰে জানিও, বাহিৰত এনে ভাৱে থাকে যে তেওঁ একো জনাই নাই, শুনিও শুনাই নাই, দেখিও যেন দেখাই নাই। লুকাই লুকাই কৰা ভজনৰ নিয়ম, তেতিয়াহে সাধক প্ৰকৃতি পুৰুষৰ জুৱা খেলত পাৰ হৈ যাব। জিকা

জনৰ বিজয়ী ময়েই আৰু ব্যৱসায়ী বিলাকৰ নিশ্চয় (যাক দুই আধ্যায়ৰ একচল্লিশ শ্লোকত কোৱা হৈছে, এই যোগত নিশ্চয়াত্মক ক্ৰিয়া এটা, বুদ্ধি একেই আৰু দিশাও একেই এনে) ক্ৰিয়াত্মক বুদ্ধি ময়েই। সাত্বিক পুৰুষৰ তেজ আৰু ওজস্বিতা ময়েই।

বৃষ্ণীনাং বাসুদেবোহস্মি পাণ্ডবানাং ধনঞ্জয়ঃ।

মুনীনামপ্যহং ব্যাসঃ কৰীনামুশনা কৰিঃ।। ৩৭।।

বৃষ্টি বংশত ময়েই বাসুদেৱ অৰ্থাৎ সৰ্বত্ৰ বাস কৰা দেৱ। পাণ্ডৱৰ ভিতৰত মই ধনঞ্জয়। পূণ্যই পাণ্ডু আৰু আত্মিক সম্পত্তিয়েই স্থিৰ সম্পত্তি। পূণ্যৰে প্ৰেৰিত হৈ আত্মিক সম্পত্তিক অৰ্জন কৰাজন হ'ল ধনঞ্জয়। সেয়া ময়েই হওঁ। মুনি বিলাকৰ ভিতৰত মই ব্যাস। পৰমতত্বক ব্যক্ত কৰিবৰ যাৰক্ষমতা আছে, সেই মুনি ময়েই। কবিৰ ভিতৰত 'উশনা' অৰ্থাৎ তেওঁত প্ৰবেশ দিব পৰা কাব্যকাৰ ময়েই।

দণ্ডো দময়তামস্মি নীতিৰস্মি জিগীষতাং।

মৌনং চৈবাস্মি গুহ্যানাং জ্ঞানং জ্ঞানবতামহম্।। ৩৮।।

দমন কৰোতাৰ ভিতৰত দমনৰ শক্তি ময়েই। বিজয়ী ইচ্ছা থকা বিলাকৰ মই নীতি হওঁ। গুপ্ত ৰখা যোগ্য ভাৱত মই মৌন হওঁ অৰু জ্ঞানৱানৰ ভিতৰত সাক্ষ্যাতৰ সৈতে মিলন কৰাই দিব পৰা, পূৰ্ণ জ্ঞান ময়েই।

যচ্চাপি সৰ্বভূতানাং বীজং তদহমৰ্জুন।

ন তদস্তি বিনা যৎস্যান্ময়া ভূতং চৰাচৰম্।। ৩৯।।

অৰ্জুন! সকলো ভূতৰ উৎপত্তিৰ কাৰণো ময়েই। কিয়নো চৰ আৰু অচৰ এনে কোনো ভূত নাই যি মোৰ পৰা বাদ হৈ আছে। মই সৰ্বত্ৰ ব্যাপ্ত হৈ আঁছো। সকলো মোৰে লগত মিলি আছে।

নাস্তোহস্তি মম দিব্যানাং বিভূতীনাং পৰন্তপ।

এষ তূদ্দেশতঃ প্ৰোক্তো বিভূতেৰ্বিস্তৰো ময়া।। ৪০।।

হে পৰন্তপ অৰ্জুন! মোৰ দিব্য বিভূতি সমূহৰ অন্তই নাই। নিজৰ

বিভূতি সমূহৰ বৰ্ণনাতো মই সংক্ষেপতে কলো, বস্তুতঃ সেইবোৰ অনন্ত আছে। এই আধ্যাত কেইটামানহে বিভূতিৰ স্পষ্টিকৰণ কৰা হৈছে, কিয়নো ইয়াৰ পিছৰ আধ্যাত অৰ্জুনে এই সকলোবোৰ চাবলৈ ইচ্ছা কৰিছে; কিয়নো প্ৰত্যক্ষ দৰ্শণৰ দ্বাৰাহে বিভূতি সমূহক বুজিব পৰা যাব। বিচাৰ খাৰা বুজিবৰ বাবে ইয়াত অলপ অৰ্থ দিয়া হ'ল।

যদ্যদ্বিভূতিমৎসত্ত্বং শ্ৰীমদূৰ্জিতমেৰ বা ।

তত্তদেৱাৰগচ্ছ ত্বং মম তোজোহশসম্ভবম্ ॥৪১॥

যিমান বিলাক ঐশ্বৰ্য্যযুক্ত, কান্তিযুক্ত অৰু শক্তিযুক্ত বস্তু আছে, সেই সকলোকে মোৰ তেজৰ এটা মাত্ৰ অংশৰে উৎপন্ন হোৱা বুলি জানা।

অথবা বহ্ননৈতেন কিং জ্ঞাতেন তৱাৰ্জুন ।

বিষ্টভ্যাহমিদং কৃৎস্নমেকাংশেন স্থিতো জগৎ ॥৪২॥

অথবা অৰ্জুন! এইবোৰ অধিক জানিবৰ তোমাৰ কি প্ৰয়োজন আছে? মই এই সম্পূৰ্ণ জগতক এক অংশ মাত্ৰৰে ধাৰণ কৰি স্থিত আছো।

উপৰোক্ত বিভূতি সমূহৰ বৰ্ণনৰ তাৎপৰ্য্য এইটো নহয় যে আপুনি বা অৰ্জুনে এই সকলোবোৰ বস্তুক পূজা কৰিবলৈ ধৰক, বৰঞ্চ শ্ৰীকৃষ্ণই এইটো বুজাব বিচাৰিছে যে এইবোৰক সকলো ফালৰ পৰা শ্ৰদ্ধা লৈ মাত্ৰ সেই অবিনাশী পৰমাত্মাত লগাওক। ইমানতে তেওঁৰ কন্ডৰ্য্য পূৰা হৈ যাব।

নিষ্কৰ্ষঃ—

এই আধ্যাত শ্ৰীকৃষ্ণই কৈছে যে, অৰ্জুন! মই তোমাক পূনৰ উপদেশ কৰিম, কিয়নো তুমি মোৰ অতি প্ৰিয়। আগতো কৈছিলে, আকৌ কবলৈ গৈছে; কিয়নো শেষ পৰ্য্যন্ত সদগুৰুৰ পৰা শুনাৰ আৱশ্যকতা আছে। মোৰ উৎপত্তিক দেৱতা সকলেও নাজানে আৰু মহৰ্ষি গণেও নাজানে, কিয়নো মই তেওঁলোকৰো আদি কাৰণ হওঁ; কিয়নো অব্যক্ত স্থিতিৰ পাছত সাৰ্বভৌম অৱস্থাক তেৰে জানে, যি পূৰ্ণ হৈ গৈছে। যি জনে মোক অজন্মা, অনাদি আৰু সম্পূৰ্ণ লোকৰ মহান ঈশ্বৰক সাক্ষাৎকাৰেৰে সৈতে জানে, তেৰেই জ্ঞানী।

বুদ্ধি, জ্ঞান, অসংমুঢ়তা, ব্যৱহাৰ, ইন্দ্ৰিয়ৰ দমন, মনৰ শমন, সন্তোষ,

তপ, দান, আৰু কীৰ্তিৰ ভাৱ অৰ্থাৎ দৈৱী সম্পদৰ উক্ত লক্ষণ মোৰেই দেন হয়। সাত মহৰ্ষিগণ অৰ্থাৎ যোগৰ সাত ভূমিকা, তাৰো আগতে হব পৰা তদনুৰূপ অন্তঃকৰণ চতুষ্টয় আৰু এওঁলোকৰ অনুকূল মন যি স্বয়ংভূ, স্বয়ং বচয়িতা হয়- এই সকলো বোৰে মোকে ভাৱে, মন লগায়, আৰু শ্ৰদ্ধাৱান হয়, যাৰ সংসাৰত সম্পূৰ্ণ প্ৰজা আছে, এই সকলোবোৰ মোৰ পৰাই উৎপন্ন হোৱা অৰ্থাৎ সাধনাময়ী প্ৰবৃত্তি বোৰ মোৰ প্ৰজা হয়। এওঁলোকৰ উৎপত্তি নিজেই নহয়। গুৰুৰ পৰা হয়। যি জনে উপৰোক্ত মোৰ বিভূতি সমূহক সাক্ষাৎভাৱে জানিছে, তেওঁ নিসন্দেহে মোৰ লগত একীভাৱ হৈ প্ৰৱেশ কৰাৰ যোগ্য হয়।

অৰ্জুন! মইয়ে সকলো উৎপত্তিৰ কাৰণ হওঁ, এনে ভাৱে যি শ্ৰদ্ধা সহকাৰে জানি লয়, তেওঁ অনন্য ভাৱেৰে মোৰ চিন্তন কৰে; নিৰন্তৰ মোতেই মন, বুদ্ধি আৰু প্ৰাণ লগায়, নিজৰ ভিতৰত মোৰ গুণ-গান চিন্তন কৰে আৰু মোৰ লগতেই ৰমণ কৰি থাকে। সেই নিৰন্তৰ মোৰ লগতেই সংযুক্ত হোৱা পুৰুষক মই যোগত প্ৰৱেশ কৰাৰ বুদ্ধি প্ৰদান কৰো। এইটো মোৰে দেন হয়। কিদৰে বুদ্ধি যোগ দিয়ে? অৰ্জুন! তাৰ অত্মাত জাগৃত হৈ ঠিয় হৈ তাৰ হৃদয়ৰ অজ্ঞানতাৰ পৰা উৎপন্ন হোৱা অন্ধকাৰক জ্ঞানৰূপী দীপকেৰে নষ্ট কৰি দিওঁ।

অৰ্জুনে প্ৰশ্ন কৰিলে যে ভগৱান! আপুনি পৰম পবিত্ৰ, সনাতন, দিব্য, অনাদি আৰু সৰ্বত্ৰ ব্যাপ্ত হৈ আছে- এনেদৰে মহৰ্ষি সকলেও কৈছে তথা বৰ্তমানত দেৱৰ্ষি নাৰদ, দেবল, ব্যাস আৰু আপুনিও তাকে কৈছে। এইটো সত্য যে আপোনাক দেৱতা তথা দানৱেও নাজানে। স্বয়ং আপুনি যাক জানিবলৈ দিয়ে, তেওঁহে জানে। আপুনি হৈ নিজৰ বিভূতি সমূহ কোৱাৰ সমৰ্থৱান হয়। সেয়ে হে জনাৰ্দন! আপুনি নিজৰ বিভূতি সমূহক বিস্তাৰেৰে বৰ্ণনা কৰক। শেষ পৰ্য্যন্ত ইষ্টৰ পৰা শুনি থাকিবৰ উৎকৰ্ণা জাগি থাকে। আগলৈ ইষ্টৰ অন্তৰালত আছে কি? তাক সাধকে কেনেকৈ জানিব?

এই বিষয়ত যোগেশ্বৰ শ্ৰীকৃষ্ণই এটাএটা কৰি একাশীটা বিভূতিৰ লক্ষণ সংক্ষেপতে কলে- যি বিলাকৰ ভিতৰত কিছুমান যোগ- সাধনত কৰাত

মিলিব পৰা অন্তৰংগ বিভূতিৰ চিত্ৰণ কৰিলে আৰু বাকী কিছুমান সমাজত ঋদ্ধি- সিদ্ধিৰ সৈতে পাব পৰা বিভূতিৰ ওপৰত প্ৰকাশ কৰি শেষত তেখেতে জোৰ দি কৈছে- অৰ্জুন! বহুতো জনাৰ তোমাৰ প্ৰয়োজননো কি আছে? এইসংসাৰত যিমানবোৰ তেজ আৰু ঐশ্বৰ্য্যযুক্ত বস্তু আছে, সেই সকলো মোৰ তেজৰ অংশ মাত্ৰত স্থিত আছে। মূলতঃ মোৰ বিভূতিবোৰ অপাৰ। এনেদৰে কৈয়ে যোগেশ্বৰে এই আধ্যায়ৰ পৰ্দা পেলালে।

এই আধ্যায়ত শ্ৰীকৃষ্ণই নিজৰ বিভূতি সমূহৰ মাত্ৰ বৌদ্ধিক ভাৱে জনালে যাৰ ফলত অৰ্জুনৰ শ্ৰদ্ধা চাৰিওফালৰ পৰা একগোট হৈ ইষ্টত লাগক; কিন্তু বন্ধু সকল। সকলো শুনি লোৱাৰ আৰু আঁতিগুৰি মাৰি বুজি পোৱাৰ পিছতোসেই পথত চলি জানিবলৈ বাকীয়ে থাকে। এইটো হ'ল ক্ৰিয়াত্মক পথ। সম্পূৰ্ণ আধ্যায়তে যোগেশ্বৰৰ বিভূতিৰ হে বৰ্ণন আছে। সেয়ে-

এইদৰে শ্ৰীমৎভগৱৎ গীতা ৰূপী উপনিষদ অৰু ব্ৰহ্মবিদ্যা তথা যোগশাস্ত্ৰ বিষয়ক শ্ৰীকৃষ্ণ আৰু অৰ্জুনৰ সম্বাদত “বিভূতি বৰ্ণন” নামৰ দহ আধ্যায় সম্পূৰ্ণ হল।

ইতি শ্ৰীমৎপৰমহংস পৰমানন্দস্য শিষ্য স্বামী অড়গড়ানন্দ কৃতে শ্ৰীমৎভগৱৎ গীতয়া “যথার্থ গীতা” ভাষ্য “বিভূতি বৰ্ণন” নাম দশমোহধ্যায়ঃ

॥১০॥

॥ হৰি ওঁ তৎসৎ ॥